

Є. І. Сохацька

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН (ІВАН ОГІЄНКО): «... МОЛЮСЯ ЗА РЕВНОГО БУДІВНИЧОГО ЦЕРКОВ БОЖИХ І ЩЕДРОГО ЖЕРТВОДАВЦЯ НА НИХ...» ІВАНА МАЗЕПУ (ЗА СТОРІНКАМИ «ВІРИ Й КУЛЬТУРИ», 1953-1967 рр.)

У статті охарактеризовані матеріали, які появилися з нагоди Року гетьмана Івана Мазепи (1709-1959 рр.). Ця дата широко відзначалася у всьому світі, передусім в Канаді заходами митрополита Іларіона (Івана Огієнка).

Ключові слова і словосполучення: меценат, самостійник-державник, борець за волю України.

*Любить Україну повіки,
Віддайте їй найкращі сили,
Подайте їй цілющі ліки,
Зростіть орлині Мамі крила!*
(Іларіон. «Розп'ятій Мазепа»)

З ініціативи газети «День» та Національного музею історії України пропонується оголосити 2009-ий рік роком Івана Мазепи (1632-1709 рр.). Передова українська громадськість справедливо визначила, що суттєвим завданням року має бути «не лише реставрація прапорів Мазепиної епохи, але й, що головне, реставрація знань» [1].

Осмисленню постаті Івана Мазепи та реалій українського політичного життя слугуватимуть оцінки та висловлювання про нього визначного українського діяча ХХ ст. митрополита Іларіона (Івана Огієнка), висловлені ним на сторінках його останнього часопису «Віра й Культура» (1953-1967 рр.).

Першою великою розвідкою І.Огієнка стала праця «Анатема на Мазепу давно відмінена. Історико-канонічний нарис (1959 р.) [2]. Із скрупульозною точністю та глибоким знанням реалій тогочасної доби викладено історію цього ганебного явища — анафема, якої ніколи не знала Українська Церква. Численні посилання на наукові джерела (праці М.Костомарова, С.Соловйова, М.Возняка, ЗНТШ та ін.) є свідченням наукової сумлінності ученого, що надає дослідженню великої пізнавальної цінності. Багатий фактаж поєднується з проведенням наскрізної концепції Іларіона — засудження насильницької з боку російського царя Петра I проведеної акції (М.Костомаров твердив, що Чин анафема продиктував сам цар). Вона була грубо неканонічною: без духовного суду і з приводу справи політичної, а не церковної, а ще насильною [3, с. 7]. Духовенство чинило так з наказу Петра I, тобто через насилля або через страх, що суперечить Канону 3-ому Св. Кирила, Архієпископа Олександрійського (412-444).

Справжнім відкриттям є твердження Іларіона, що з подачі Олександра II анафему тихо було знято. Св. Синод 1869-го року дав наказ видати третє видання Чину анафем («Послѣдованіе в Недѣлю Православія»), у якому опущено імена Гришки Отрепѣва і Івана Мазепи... І всім єпископам Синод наказав служити в Неділю Православія тільки за новим виданням. Так знято було великий сором, який 161 рік (1708-1868) огнем палив Російську Церкву...

Замість анафем, яка була обов'язковою лише для Російської Церкви, Українська Православна Церква проводила Молитви за душу гетьмана Мазепи. Так, коли настала революція 1917-го року, то тим самим відпала залежність Української Церкви від Церкви Російської, і в багатьох містах почали служити Панахиди за душу гетьмана. Так, у Києві 10 липня 1918 року відбулася на Софійській площі всенародна велична Панахида за душу св. п. гетьмана Мазепи. Рішенням Св. Синоду Православної Церкви в Польщі 17 лютого 1933-го року ухвалено, що він «дозволяє й благословляє молитися по Церквах за спокій душі бл. п. гетьмана Івана Мазепи». Цю постанову підписав митрополит Діонисій і весь Єпископат.

Завершальним розділом статті є розділ «Я завжди публічно молюся за душу гетьмана Мазепи». З нього постає образ митрополита Іларіона (Івана Огієнка) як образ великого шанувальника гетьмана Мазепи з 1940 р. (часу діяльності в Холмі в чині митрополита) до останнього часу (в Канаді — з 1947). Глибоко патріотичною справою ставала Богослужба Іларіона. Кожного року на службі Св. Літургії, пише І.Огієнко, я виголошую:

— Українських князів і гетьманів, фундаторів і добродійців Святих Божих Церков... нехай пом'яне Господь Бог у Царстві Своїм... [4, с. 10].

Крім Богослужб, 1942 р. у місті Холмі Іларіон видав «Український Пом'яник» — список заслужених українських діячів, за яких молитися Українська Православна Церква. На с. 3 цього Пом'яника від 2-го вересня написано: «Великий Український Гетьман Іван Мазепа». «Правда перемогла!» — констатує митрополит Іларіон.

Безумовно, названа публікація працювала на ідею української автентичності, виховувала почуття гордості за славного українського діяча гетьмана Мазепи. Це був духовний дарунок пам'яті Мазепі!

... Пригадується 1992-ий рік, коли 24 серпня, у День Української Незалежності, у рамках проведення I Міжнародного Форуму Українців, у Софійському Соборі м. Києва вперше в новій Україні правила-ся Служба Божа на вшанування гетьмана Мазепи, згадувалося й про відміну анафем на нього. Видно, що дослідження Івана Огієнка не знали... А жаль...

До 250-річчя упокоєння Мазепи (22-го серпня за ст. ст.; є інша версія — 22-го вересня) митрополит Іларіон звернувся разом із Собором Єпископів Української Греко-Православної Церкви в Канаді 6 липня 1959 р. із Соборним Посланням: «Великий будівничий і меценат

Божих Церков — гетьман Іван Мазепа». Епіграфом Послання стали слова з Біблії: «Храм Божий-Святий» (1. Кор. 3.17). Основна увага у названому Посланні приділяється меценатству гетьмана, який за час свого гетьманування не переставав будувати по всій Україні Божі Церкви та щедро прикрашувати їх. Під пильним наглядом Мазепи був Київ: тут він побудував Братську Церкву на Подолі (1693 р.), Церкву Великого Миколая (військовий Собор) (1690-1696 рр.), обніс Києво-Печерську Лавру камінною стіною і збудував нові Церкви та ін. Саме завдяки гетьману Печерській Лаврі, яку митрополит Іларіон називає найбільшим духовним центром України, було підтверджено всі її стародавні привілеї, що дало можливість всеукраїнській Святині розвиватися. До речі, це підтвердження Мазепа виклопотав у московської влади як церковної, так і світської. Це могло вдатися лише йому, людині високоавторитетній і дипломатичній, що зміла маневрувати і домагатися своїх цілей. Крім усього, гетьман Мазепа постійно дбав про реставрацію та нові побудови в Лаврі своїм великим коштом. Так, 1695-1696 рр. він реставрував Успенську Церкву в Лаврі, згодом Св. Троїцьку Церкву та Церкву Всіх Святих. Разом з будовою Велико-Микольського Храму на Печерську гетьман Мазепа розпочав відновлення і стародавньої Свято Софіївської Кафедри у Києві. Це відновлення тривало сім літ (1690-1697 рр.), і Храм став величним й висококоштовним. Так само Мазепа реставрував і Золотоверху Михайлівську Церкву в Михайлівському монастирі (зруйнована в 30-х рр. XX ст., відбудована в часи Української Незалежності поч. 90-х рр.). Він же відновив також Спаську Церкву Межигірського монастиря та Михайлівську Видубицького монастиря біля Києва. Сильно дбав гетьман Мазепа про Києво-Могилянську Колегію в Києві. При ній побудував Братську Богоявленську Церкву, для самої Колегії поставив новий триповерховий коштовний будинок. Він же домігся, що 1701-го року ця Могилянська колегія була перейменована на Академію.

Багато храмів Божих побудував Мазепа в інших великих і малих України — Чернігові (величну дзвіницю при Борисо-Глібській Церкві), Сорочинцах, Дегтярівці та ін.

А ще гетьман Мазепа любив прикрашувати Святі Божі Храми дорогими та пишними Іконостасами (Св. Софія, Успенська, Михайлівська, Золотоверха, Січова Покровська Церква), допомагав монастирям, давав багаті пожертви церквам, купував дорогий церковний одяг та утвар. Щедрі Мазепині дари для Церков відомі по всьому православному світі — у Сирії, Палестині, Олександрії, Антіохії, в Царгороді, на Афоні й по інших землях. Так, до Св. Храму Воскресення в Єрусалимі гетьман Мазепа подарував дорогу напрестольну дошку та коштовну Євангелію, срібну тарілку та дорогу Плащаницю. Року 1708-го Мазепа (напевне, ще до трагічних батуринських подій) дав свої кошти для видруккування в Сирії дорогої Євангелії арабською мовою. Всі ці дії, зазначається в Посланні, дають підстави назвати навечно Мазепу «будівничим та горливим меценатом Храмів Божих в Україні» [5, с 3].

Має місце в Посланні і тема т.зв. «зради» Мазепи. Митрополит Іларіон стисло й суттєво визначає її як таку, що зумовлена діями царя московського Петра I. Саме він не виконував союзних умов Переяславської угоди. А це вже «промовляв» не митрополит, а глибокий історик України принципового, історично справедливого, а не zaangażованого советськими ідеологами погляду на минуле України. Таким він залишався в період діаспорного життя у всіх аспектах своєї діяльності, відстоюючи, таким чином, прапор вільної академічної думки. Саме набутки таких особистостей стали вдячним матеріалом для наукових досліджень сучасної України. Отож не зрадою Мазепи, заявляється в Посланні, був його виступ проти Петра I, а його вибір як офіційного і обраного оборонця прав України. Тому і анафема, проголошена єпископами під тиском сили й страху Петра I, була справою грубо політичною, а не канонічною. Цієї виключно московської справи інші Церкви ніде й ніколи не прийняли.

Завершальною тезою Послання було виголошення постанови зборів Собору Єпископів Української Греко-Православної Церкви, проведених 6 липня 1959 року в м. Едмонтоні:

«Анатему, кинуту року 1708 на Гетьмана Івана Мазепу, вважаємо недійсною та неіснуючою, а самого Гетьмана Івана Мазепу визнаємо за одного з найбільших церковно-державних мужів, і тому благословляємо всьому нашому Духовенству та всім нашим вірним молитися за бл. пам'яті Гетьмана Мазепу, як вірного й благочестивого сина Української Православної Церкви» [6, с. 3].

Послання, крім Іларіона, підписали Михаїл, архієпископ Торонто і Східної Єпархії, та Андрій, єпископ Едмонтону і Західної Єпархії.

Щодо анафемі на гетьмана Мазепу із Собором Єпископів виявила солідарність Українська Автокефальна Православна Церква в Канаді. У журналі «Рідна Церква», органі названої Церкви, у номері за жовтень-грудень 1959 року, наводиться частина Послання Собору Єпископів УГ-ПЦ, де йдеться про анафему як недійсну та неіснуючу, а самого гетьмана визнається за одного з найбільших церковно-державних мужів; тут же подається благословення Духовенству молитися за бл. п. гетьмана Мазепу, як вірного й благочестивого сина Української Православної Церкви [точна цитата вище]. Додавалося, що Провід УАПЦ поділяє цю позицію, приєднується до Ухвали Собору УГ-ПЦ і вважає анафему на Мазепу вчинком протихристиянським, за який її творці понесуть заслужену кару. Іларіон подає ці дані за газетою «Український Голос» [7, с.23-24].

Темі «Мазепа — гетьман України» І.Огієнко згодом присвятив дві статті, які він визначив жанром «історична довідка»: «Заповіт Україні про Православну Віру Гетьмана Івана Мазепи» (1960. — 4.8 (80)) і «Гетьман Іван Мазепа про унію» (1960. — 4.2 (86)). В обох статтях можна виділити такі два важливі моменти: I — особисте життя гетьмана, його біографічна канва; II — виразний політичний під-

текст як щодо трактування історичного минулого України, так й оцінки політичної й наукової ситуації в підрадянській Україні.

У «Заповіті...» подаються цікаві епізоди з життя гетьмана Мазепи після невдалої Полтавської битви 1709 року. Вони викладені художньо, вдало передають складні психологічні переживання гетьмана, його душевне сум'яття. Вражаючою є, приміром, сцена, коли гетьман виголошує свій внутрішній монолог-страждання від розуміння зради свого найближчого оточення, своїх старшин. Емоційно забарвленими висловами (гетьмана «їла страшна недуга духова», «лежав, як колода, на смертному ложі, — великий, довгий, сивий як голуб...») передається авторська прихильність до Мазепи, суголосність особистому стану митрополита Іларіона — стану терзань на далекій чужині. Незабаром тема великих страждань Івана Мазепи по Полтавській поразці ляже в основу драми митрополита Іларіона «Розп'ятий Мазепа» (1961 р.).

Гіркота переживань Мазепи поглиблювалася розумінням, що його «москофільська» політика (тобто відданість Москві, хоча й позірна і для усіх ніби переважаюча, адже про це й пише митрополит Іларіон у драмі «Розп'ятий Мазепа»; про його патріотизм та приховані плани мало-хто знав) спричинилась до явного розкладу старшини, породила **ідеологію зради** (вид. моє — Є.С.), настроїло все селянство на старшин і Мазепу... Таким же вражаючим є епізод розмови гетьмана з Пилипом Орликом щодо написання пунктів Конституції, серед яких обов'язково першим мав бути пункт про Віру Православну (зрозуміло, цей пункт був органічним і важливим для його (митрополита Іларіона) душпастирської діяльності та складовою його власної ідеології).

Знаходимо у «Заповіті...» й мало відому деталь про «якусь невичальну недугу ще з 1706 року» гетьмана Мазепи. І.Огієнко [Іларіон] пише: «Недуга все збільшувалася, і під час грізної трагедії 1708-1709 років Мазепа діяв остатками сил своїх» [8, с.14]. У відомому історичному дослідженні І.Борщака про таку обставину не йдеться взагалі [9]. Правда, у М.Костомарова зазначається, що помер Мазепа від «старечого виснаження» [10, с.246]. Натомість є інша версія, що причиною смерті гетьмана стало отруєння [11, с.30]. Детальніше ця версія (про отруєння) і в наші дні викладена в дослідженні В.Радовського [12]. Йдучи за Т.Падурою, стверджується, що Мазепу отруїв з наказу Петра I російський монах під Грек [грек Анастас Галатіанос]. Чи сталося це до переходу Мазепи до шведів, чи в Бендерах — не відомо. Натяк І.Огієнка на «тяжку недугу Гетьмана» не такий уже й небезпідставний...

Але, ствердно, ніхто до І.Огієнка з дослідників не писав, що у рокові для гетьмана 1708-1709 роки він був фізично підкошеним. Чи не повторилася з ним, таким чином, ситуація, як з Богданом Хмельницьким під Берестечком 1651 р.? Коли морально зломлений Богдан Хмельницький (Л.Костенко, «Берестечко») не зміг діяти адекватно... Тема заслуговує на подальший розвиток...

В історичній довідці «Гетьман Іван Мазепа про Унію» докладно викладено основні положення гетьманового Універсалу 1691-го року

про козацькі права. У ньому, по-перше, наголошувалося про непорушність прав, здобутих козацтвом за Богдана Хмельницького. Йшлося про звичайних козаків, яких старшина почала зараховувати в число своїх посполитих, підданих. Тому в Універсалі зроблено застереження проти того, що поміщики-старшина «Козаков приневоляють во своє подданство» [13, с.12]. Цей соціальний аспект Універсалу гетьмана дуже додає до розуміння ідеологічної платформи і гетьмана, і його доби. Основна ж увага в статті приділена тим положенням Універсалу, в яких йдеться про суттєві причини війни Хмельниччини. Це, за І.Огієнком, причини національно-релігійні: за Чисту Віру і за Церкви Достойного Православ'я, проти унії з Римом та проти католиків. Тому, підсумовує Лларіон, саме це й є віковичним Заповітом гетьмана українському народові, його забувати не можна. «Хто шанує своїх великих людей, — наголошує митрополит Лларіон, — той шанує й їхню ідеологію, як всеукраїнську. Бо вони ж і великі через свою ідеологію» [14, с.12]. І зробімо з цього, уточнює він, належні чесні висновки.

Ясна річ, що болить в людини, про це й вона говорить... Ці Мазепині твердження були основою ідеології самого митрополита Лларіона (Івана Огієнка). Вона викладена в його богословсько-наукових працях: «Українська Церква за Богдана Хмельницького» (1956 р.), «Українська Церква за час Руїни» (1956 р.).

У плані актуалізації наукового доробку Івана Огієнка значний інтерес становить виразний підтекст його праць, що є характерною ознакою усієї його творчості. В особі митрополита Лларіона, як відомо, поєднувалися різні іпостасі діяча: політичного, релігійного, богослова і науковця-дослідника. Про що б не писав Огієнко, він завжди орієнтувався на материкову Україну. Напевне, був упевнений, що його набутки будуть відомі в Україні або ними скористаються нащадки. А ще, передусім, це реалізація Огієнкового принципу «Не можу мовчати», це вияв його глибокої україноцентричної позиції у вільному західному Світі. А ще — це своєрідний науковий посил в Україну, зауваження, що в першу чергу треба робити українським науковцям, щоб виправдати своє найменування, тобто бути тими, хто повинен відстоювати ідею української державності та соборності. Так, зазначаючи, що універсали гетьмана Івана Мазепи або розкидані по недоступних тепер старих виданнях, або взагалі не зібрані, він ставить вимогу зібрати воедино («в одну цілість») усі писання Великого Гетьмана як «завдання нашої науки» і зауважує: «Але в Україні цього робити не вільно, а за кордонами її — цих матеріалів нема» [15, с.11]. І додає в примітці: «І в Москві, в Архіві старого «Малоросійського Приказу», на акти про Мазепу відведена була окрема велика кімната. Свого часу я працював у цій кімнаті.» [16, с.11]. Можна лише гірко нарікати, що наукова потужність І.Огієнка не могла через антилюдяну комуністичну ідеологію бути затребувана в Україні. Ех, якби...

Але істиною є те, що історія не знає умовного способу!

Явною алюзією до українських советських реалій є характеристика Лларіоном Конституції Пилипа Орлика, яку 10 квітня 1710 року

затвердив шведський Карл XII як протектор України. Митрополит Ларіон назвав її «ідейною Конституцією України і до сьогодні» (писалося 1960 року) [17, с.15]. Очевидним дисонансом до стану, в якому перебувала підросійська Україна, було акцентування уваги на пунктах Конституції П.Орлика про благословення Господа на свободу козацького (українського) народу, про забезпечення Україні «звільнення від московської окупації і дальше вільне життя» [18, с.16]. Безперечним випередженням сучасної української науки була кваліфікація діяльності Богдана Хмельницького як діяча, що відновив українську державу, або характеристика Івана Мазепи як соборника [19, с.12]. Знали ж бо протилежне в 50-60-ті рр. ХХ ст. в Україні: Б.Хмельницький – воз'єднувач України з Росією, а Мазепа – зрадник!

Завершує Мазепіану митрополита Ларіона (Івана Огієнка) на сторінках «Віри й Культури» стаття «Панегіристи Полтавської перемоги і царя Петра I (1959. – 4.1 (73); 4.12 (72)). Як свідчив сам автор, в основу публікації лягли матеріали, які не ввійшли в його «Історію українського друкарства. Т.I» (1925 р.). У дослідженні охарактеризовані хвалебні твори: вірші Стефана Яворського (1658-1722 рр.), Івана Максимовича (1651-1715 рр.), Феофана Прокоповича (1681-1736 рр.), Феофілакта Лопатинського (пом. 1754 р.), Гавриїла Бужинського (80-ті рр. ХVІІ ст. – 1731 р.), Афанасія Заруцького, Івана Кременецького і Платона Петрункевича (пом. 1757 р.).

«Пальма першості» у появі зливи нападів на Мазепу як зрадника і появи хвалебних віршів з приводу Полтавської перемоги 27 червня 1709 року належить українцеві (галичанину, родом з Яворова) Стефанові Яворському, який на той час був Патріархом російської церкви. Саме йому, своєму улюбленцеві, талант якого помітив і 1700 року забрав в Москву, Петро I вислав у день перемоги з Полтави листа такого змісту: «Доносим Вам о зіло (дуже) превеликой і нечаємой (неочікуваної) вікторії» <...> «I сею у нас неслиханной новиною Вам поздравляю. Пітер. Из лагеря...» [20, с.6]. С.Яворський ревно вихваляв реформи Петра I, часто хвалив царя в своїх проповідях. І навіть панегірика йому склав у своїх проповідях! Він же ревно й виконав доручення Петра I щодо церковного оформлення справи анафеми на Мазепу: відразу знайшов Чин, до якого можна причепити анафему на Мазепу, – це чин Православ'я, що відбувається в першу неділю Великого Посту. Сам же й провів 12-го листопада 1708-го року Чин анафеми в Успенському Соборі в Москві і виголосив обвинувальне слово проти Мазепи, яке закінчив так: «Ізменніку Івану Мазепі за крестопреступленіє і за ізмену великому государю буди анафема!» [21, с.5].

А перед тим 1689-го року Стефан Яворський став ієромонахом, заявив про себе як видатного ученого: написав прегарного панегірика «Ехо» на честь Мазепи. На молодого монаха звернули увагу, і цар Петро 1700-го року наказав йому негайно приїхати в Москву (викачування українських умів було уже традицією!). Але це в минулому, а зараз він права рука Петра! Задля «лакомства нещасного» (чи страху), щоб догодити цареві доручив (чи благословив) архієпископу твер-

ському Ф.Лопатинському (волиняк родом, українець) скласти відповідну службу на перемогу царя Петра під Полтавою.

Сильно постарався, за І.Огієнком, і цей українець: його «Службу о Полтавской побѣдѣ» мали служити по Кафедрах 27-го червня («Служба» вийшла друком у Москві 1709-го р.). Детальний аналіз цієї Служби згодом зробив Іларіон у статті «Вдячна Служба за перемогу 1709 р. над шведами під Полтавою» (ВК. — 1962. — 4.9 (105). — С.28-31). Саме 27-го червня оголошено церковним Святом. Це, твердить Іларіон, принесло лише сором Російській Церкві, бо Канони не знають Церковних Служб на сумнівні політичні теми. Цар Петро щедро віддячив митрополиту Яворському, ще й українцеві: коли роздавали «мазепинські землі», то й йому перепав добрий шматок...

Ради справедливості треба сказати, що згодом Стефан Яворський, зрозумівши, що цар хоче захопити всю владу над Церквою в свої руки, замовк і не прославляв Петрові революційні «реформи».

Відомим автором панегіриків Петру, переможецю Полтавської битви, був й архієпископ Феофан Прокопович — реформатор церковний, великий політичний діяч, права рука царя Петра. Його хвалебні твори: «Панегирикос, или Слово Похвальное царю Петру о побѣдѣ под Полтавою», «Слово похвальное о баталии Полтавской» і «Слово Похвальное князю Меншикову по побѣдѣ Полтавской» (Меншикову — руїннику Батурина 2-го листопада 1708-го року, якому цар Петро дав у нагороду найвище військове звання фельдмаршала... за Батурин і за Полтавську перемогу).

Два великі українці, які працювали в Росії, — Стефан Яворський і Феофан Прокопович! Обидва були стовпами Російської церкви! Перший міг багато зробити для полегшення анафема на Мазепу, але не зробив (чи боявся просити Петра, хоча й, за Огієнком, вона «каменем чавила його аж до смерті...»), а другий — для освіти України. Але об'єдналися в одному — в анафемі на трагічного гетьмана. Справедливо сказав І.Огієнкові один з професорів Київської Духовної академії, росіянин, з приводу анафема на гетьмана Мазепу: «Ми росіяни, своїх рук не докладали на сумну Мазепину справу, — усе зробили ви самі, українці... Головний спрчинник усього, митрополит Яворський був же галичанин з міста Яворова...» [22, с.6].

І тільки киянин (родом з м. Макарова) митрополит Ростовський Димитрій Туптало (Тупталенко) вийшов, за І.Огієнком, «чистим із цієї насильницької безсоромної справи...». Він упокоївся в Бозі 28 жовтня 1709 року: його благородне серце не винесло подій (передусім смерті гетьмана Мазепи 22 серпня 1709-го року) і знуцання цього страшного року, — і розірвалося...

Воїстину, як в Шевченка:

Україно! Україно! / Оце твої діти, / Твої квіти молодії, / Чорнилом політі, / Московською блекотою / В німецьких теплицях / Заглушені!.. Плач, Україно! / Бездітна вдовице! [23, с.217].

Позабувши прихильність до себе гетьмана Мазепи, удостоїв Петра І панегіриками архієпископ Чернігівський Іван Максимович (обра-

ний єпископом за рекомендацією гетьмана): «Царській путь Креста Господня» (1709), «Осьм блаженствъ євангельських» (1709), «Синаксарь о преславной побѣдѣхъ подъ Полтавою» (1710). У передмові до першого йдеться про «славну Полтавську вікторію» над «ізмінником» Мазепою...

Добре «відплатив» своєму хлібодавцеві (Мазепі) протопоп у Новгород-Сіверському Афанасій Заруцький. Року 1688-го написав панегірика «Мисленний Рай», на честь царівни Софії, її фаворита князя В.Голіцина та гетьмана Івана Мазепи. Гетьман Мазепа посилав о. А.Заруцького в Москву, і там панегіриста добре нагородили, а сам гетьман Мазепа подарував авторові село Чорторию. 12 листопада 1708-го року в м. Глухові, де вперше на гетьмана кидали анафему, покликали і протопопа (протоєрея) Афанасія Заруцького, і він сказав проповідь, що гетьман Мазепа вартий анафемами... І це на того, зазначає Іларіон, що його в люди вивів.

У розповідь про того чи іншого панегіриста Огієнко вкраплює (або завершує) вислови: «Руїна», «Руїна, руїна, руїна!..», «Руїна не тільки політична, але й руїна духа...». Після підписання гетьманом Богданом Хмельницьким Переяславського договору 1654 року і після його смерті почнеться той етап української історії, який історики (М.Костомаров) назвуть Руїною — Руїною української державності, української духовності, української православної церкви. Для періоду Руїни (1654-1687 рр.), за М.Костомаровим, характерне духовне спустошення: легке й пильне служіння сильнішому ворогові, зрада своїй Вірі, неслухняність своїм провідникам, безтурботне приставання до чужих, а потім безкарне повернення до своїх <...>, слабля любов до рідного краю, до громадського добра — патріотичні вчинки й жертви показувалися даремними та под.[24, с.30-31, 424].

Позиції С.Яворського та Ф.Прокоповича Іларіон й трактує як такі, що спричинені легкістю переходу з праволавія в католицизм, а потім знову повернення в православ'є. Легко міняли віру, тому й легко кидали анафему на Мазепу. Це одна з важливих причин, до того ж породжених Берестейською Унією (1596 р.), ставлення до якої в Іларіон однозначно негативне.

Друга важлива причина появи такого типу літератури — це, за І.Огієнком, брак національної свідомості у новітньому розумінні, або було її мало. Перелом щодо визначення вірних орієнтирів, уточнює І.Огієнко, зробив Тарас Шевченко. У цьому ж номері, в якому починалася публікація «Панегіристів...» було вміщено послання Іларіона від 28 липня 1959-го року «Поет на службі народів». У ньому стверджувалося, що Шевченко перший своїм «Кобзарем» дав Україні всенациональний світогляд, «показав правдиву дорогу Україні, якою їй належить іти, як їй жити, як їй поводитися з своїми тяжкими сусідами, поляками та росіянами» [25, с.4]. Саме під впливом Шевченкових творів українці перетворилися в міцну свідому націю, бо пізнали за Ісусом Христом Правду («Пізнаєте Правду, і Правда визволить вас! (їв. 8.32)» [26, с.4].

Свою статтю «Панегірики...» Іларіон завершує гірким застереженням про те, щоб той духовний розпад, якого не зміг був спинити сильний гетьман і який продовжувався після його смерті (писалося в кінці 50-х рр. ХХ ст., але його процес можна продовжити і по-сьогодні — Є.С.), не повторювався! Святі слова!

Року Мазепи (1959 р.) присвятили свої праці інші вчені діаспори, зокрема Олександр Оглоблин. У 1959 році він видав монографію «Люди старої України XVIII віку» (Мюнхен, 1959. — 328 с.), що стала продовженням його попередньої праці «Гетьман Іван Мазепа і його доба». Подаючи нову працю О.Оглоблина в рубриці «Серед нових книжок», І.Огієнко висловлює слушне зауваження: «Українське життя XVIII віку: Мазепа розбитий, — але не розбита його ідеологія... Праця цінна, на матеріалах заснована. Проф. Ол. Оглоблин глибоко знає Україну XVIII століття, і тому віримо, що таку працю: Україна XVIII ст. — він дасть» [27, с.30]. Промовисте зауваження: державникові Огієнкові потрібна ідеологія державницької самостійності України, запит на яку був актуальним і постійним, свідчення чому були національно-визвольні змагання 40-50-х рр., діяльність УПА, дисиденство. Мазепинство продовжувалося, І.Огієнко був в числі його очільників. Тому так не допускалося довго його ім'я в Україну!

У цьому ж номері І.Огієнко за підписом «Іларіон» вмістив вірша «Оборонці Батурина» з присвятою «Достойному Проф. Олександрю Оглоблину». Прийомом народного паралелізму відтворена в ньому трагедія Мазепи — передусім крах його ідей самостійної й незалежної України:

*Ой насунули хмари грозові,
Й Батурин кругом обложили,
Це московські вояки Петрові
Мазепі підрізують крила [28, с.6].*

Зворушений О.Оглоблин пише подячного листа Владиці Іларіону. Цей лист був уміщений у рубриці «Наукове й культурне життя. З наукового життя» (ВК. — 1960. — 4.1(85). — С.1-12). «У листі учений виявляє себе однодумцем Іларіона, стверджуючи, що «для остаточної оцінки Великого гетьмана... потрібна й **інша доба**» [вид. ред.] [29, с.12]. Зрозуміло, що йдеться про добу нової України, яка зможе представити всі джерела для дослідження і яка буде зацікавлена в його персоні.

На жаль, і сьогодні не можна констатувати, що така доба настала (згадаймо полтавську ситуацію 2008 року, коли Полтавська облрада заблокувала питання про спорудження пам'ятника гетьманові України Івану Мазепі) [30, с.3].

Пам'яті Мазепи в рік його імені присвятив історичну драму професор англійської літератури в коледжі м. Морея (штат Кентуккі). Драма написана англійською мовою. Сам автор так визначив суть свого твору: «Мазепа, драма на три дії і вісім відслон, представляє **боротьбу українського народу за самостійність** (вид. моє — Є.С.)

під проводом гетьмана Мазепи проти тиранії царя Петра. Боротьба кінчиться програною битвою під Полтавою 1709 року» [31, с.17].

Як бачимо, вільний науковий світ розставляє і плекає правильні наукові акценти, до того ж історично справедливі. Публікація таких матеріалів у «Вірі й Культурі», безперечно, була дуже цінною, наближувала нові часи.

Своєрідним підсумком Мазепинського Руху у діаспорі стала стаття д-ра Дмитра Бучинського із Іспанії, вміщена 1961 р. у «Вірі й Культурі» (1961. — 4.8(92)). Як повідомлялося у примітці, її зміст становила радіопередача іспанського національного радіо, яка відбулася 1-го травня 1961-го року, (17.30-17.45). Тут охарактеризовано праці, які появилися увільному світі, присвячені гетьману Мазепі: «Виклятий Гетьман Мазепа» о. Ореста Купранця, перевидання драми Людмили Старицької-Черняхівської (вид-во «Говерля», Нью-Йорк), історична поема «Гетьман Мазепа» Павла Савчука (Нью-Йорк), поема «Нескінчений бій» Леоніда Полтави (вид-во Спілки Української Молоді, Торонто), історична монографія «Гетьман Іван Мазепа та його доба» згадуваного проф. Олександра Оглоблина (вид-ня «Організації Оборони Чотирьох Свобід України і Ліги Визволення України», Нью-Йорк) і...історична драма «Розп'ятий Мазепа» митрополита Іларіона (вид-во «Наша Культура», Вінніпег, 1961). Усі названі твори кваліфіковані як такі, які представляють Великого Гетьмана у правдивому світлі передусім «як самостійника, державного будівничого й борця за волю нашого народу» [32, с.18]. Основне ж, акцентується увага на їхній визначальній ідеологічній спрямованості — протиставлення викривленим, однобоким питанням про гетьмана старої й нової московської пропаганди. Найбільше місця в статті відведено твору митрополита Іларіона «Розп'ятий Мазепа».

У небагаточисленних абзацах д-р Д.Бучинський розкриває глибоку ідею драми — критика руйнівно-запруданського духу, що заважає українцям бути монолітною і сильною нацією, критика роз'єднаності старшини і народу. У творі акцентовано увагу на великих стражданнях Мазепи, його «розп'ятості» несправедливими нападами на нього його найближчого оточення, яке не до кінця усвідомило величні наміри гетьмана. Варто пригадати хоча б донос Кочубея московському цареві, який став причиною, що Мазепа зі своїми державницькими планами мусів ховатися навіть перед своїми найближчими старшинами. Один із монологів Мазепи:

Мазепа розп'ятий... Каміння / В злобі жбурляєте на мене... / Й немає більше вже терпіння / Приймає злословлення шалене... Безперечно, образ Мазепи у великій мірі — це образ автобіографічний: це передусім розп'ятість самого І.Огієнка на чужині. Трагічна тональність твору пом'якшується образом «лицаря абсурду» Пилипом Орликом, його урочистою запевненістю у виконанні заповітів Мазепи — ідеї окремішності України, відриву від «обіймів» Москви.

«Віра й Культура» згодом вміщує такі ж концептуальні за змістом рецензії на драму «Розп'ятий Мазепа» митрополита Іларіона

о. д-ра Володимира Левицького «Волю України здобути тихою ходю!» та інж. А.Нестеренка «Розгіятий Мазепа» (1961. — 4.7(91)). Обидві рецензії містять виразний підтекст: драма дихає бажанням бачити Україну Незалежною Державою, сповідує ідею Волі України і головне — є грізним застереженням тим сучасним людям (були такі і в діаспорі!), які «ще не всі виреклися дурману московської і матеріальної пущі — степу» [33, с.8].

На велике пізнавальне й виховне значення драми вказує інж. А.Нестеренко. Твір, на його думку, значно поширює і поглиблює наше знання й правду про Україну, зокрема про маловідому добу «Гетьман Іван Мазепа — цар Петро I». Книга розбуджує в читача національне сумління: любов до своєї Батьківщини — України. Змушує задуматися над тим, чому Україна до цього часу (писалося 1961 — Є.С.) не стала самостійною Державою? Слушним було побажання А.Нестеренки: драма повинна знайти своє місце в українських театрах (чи дійде коли цей клич до наших театрів?).

Отже, можна констатувати, що часопис «Віра й Культура» (1953-1967 рр.) цілеспрямовано працював на ідею державності України, її суверенітету. Матеріали Мазепинського року, вміщені в ньому, є цьому виразним підтвердженням.

Список використаних джерел:

1. Сюдюков Ігор. Іван Мазепа: без міфів і антиміфів. У Києві відбувся круглий стіл, присвячений 300-річчю розриву знаменитого гетьмана з Московською державою [Рік Мазепи] // День. — 2008. — №202. — 7 листопада. — С.5.
2. Лларіон. Анагема на Мазепу давно відмінена. Історично-канонічний нарис // Віра й Культура. [Далі ВК]. Місячник Української Богословської Думки й Культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1959. — 4.6 (66). — С.2-10.
3. Там само. — С.7.
4. Там само. — С.10.
5. Лларіон. Великий Будівничий і Меценат Божих Церков — Гетьман Іван Мазепа. Послання Собору єпископів Святої Української Греко-Православної Церкви в Канаді // ВК. — 1959. — 4.12(72). — С.1-3.
6. Там само. — С.3.
7. [Лларіон] Церковна хроніка // ВК. — 1960. — 4.4(76). — С.20-25.
8. Лларіон. Заповіт Україні про Православну Віру Гетьмана Івана Мазепи // ВК. — 1960. — 4.8 (80). — С.14-16.
9. Борщак Ілько, Мертель Рене. Іван Мазепа. — К.: СП «Свенас», 1991. — 136 с.; Ілько Борщак. Мазепа — людина й історичний діяч / Упорядн. Й.М.Чікало. — К., 1991. — С.5-28.
10. Костомаров Микола. Гетьман Іван Степанович Мазепа // Його ж. Галерея портретів. Біограф, нариси. — К.: Веселка, 1993. — С.227-247.
11. Василь Луців. Життя і смерть гетьмана Мазепи на чужині // Мазепа — людина й історичний діяч. — К., 1991. — С.29-32.
12. Радовський Володимир. Смерть Івана Мазепи [Пошук] // Дзвін. — 2004. — Ч.5-6. — С.125-129.
13. Лларіон. Гетьман Іван Мазепа про Унію. Історична довідка // ВК. — 1960. — 4.2(86). — С.11-12.

14. Там само. — С. 12.
15. Там само. — С. 11.
16. Там само. — С. 11.
17. Лларіон. Заповіт Україні про Православну Віру гетьмана Івана Мазепи // ВК. — 1960. — 4.8(80). — С.14-16.
18. Там само. — С.16.
19. Лларіон. Гетьман Іван Мазепа про Унію. Історична довідка // ВК. — 960. — 4.2(86). — С.11-12.
20. Лларіон. Анатема на Мазепу давно відмінена. Історично-канонічний нарис // ВК. — 1959. — 4.6 (66). — С.2-10.
21. Там само. — С.5.
22. Там само. — С.6.
23. Тарас Шевченко. Кобзар. [Вст. ст. Олеся Гончара] — К.: Дніпро, 1987. — 639 с.
24. Цит. за кн.: Іван Огієнко (Митрополит Лларіон). Українська церква за час Руїни (1657-1687). [Упорядн., автор передмови Микола Тимошик]. — К.: Наша культура і наука, 2006. — 468 с.
25. Лларіон. Поет на службі народів // ВК. — 1959. — 4.12(72). — С.3-5.
26. Там само. — С.4.
27. [Лларіон]. Серед нових книжок. Історія. — ВК. — 1960. — 4.9(81). — С.29-30.
28. Лларіон. Оборонці Батурина. — ВК. — 1960. — 4.9(81). — С.6.
29. [Лларіон]. Наукове і культурне життя. З наукового життя // ВК. — 960. — 4.1(85). — С.11-12.
30. Відкритий лист Голові Полтавської обласної ради панові Удовиченку Олександрові, депутатам обласної ради // Літературна Україна. — 2008. — №50(5288). — 25 грудня. — С.3.
31. Володимир Панченко. Ідеологічна приправа Полтавської битви // Слово Просвіти. — 2008. — №23(462). — 7-13 серпня. — С.10 та ін.
32. [Лларіон]. Наукове і культурне життя. Історична драма про Гетьмана Івана Мазепу в англійській мові // ВК. — 1959. — 4.9(69). — С.17-18.
33. Бучинський Дмитро, д-р. Історична драма про гетьмана Мазепу // ВК. — 1961. — 4.8(92). — С.18-19.
34. Левицький Володимир, о., д-р. Волю України здобути тихою ходюю! Митрополит Лларіон: «Розп'ятий Мазепа» // ВК. — 1961. — 4.7(91). — С.7-9.

The materials appeared to the year of the Hetman (1709-1959) are characterized in the article. The people all over the world celebrated this date, first in Canada by the help of Metropolitan Ilarion (Ivan Ohienko).

Key words and word-combinations: Maecenas, self-independent state figure, fighter for freedom of Ukraine.

Отримано: 02.12.2008 р.